

5. REPREZENTAČNÍ TEORIE SLABIKY: CVCV

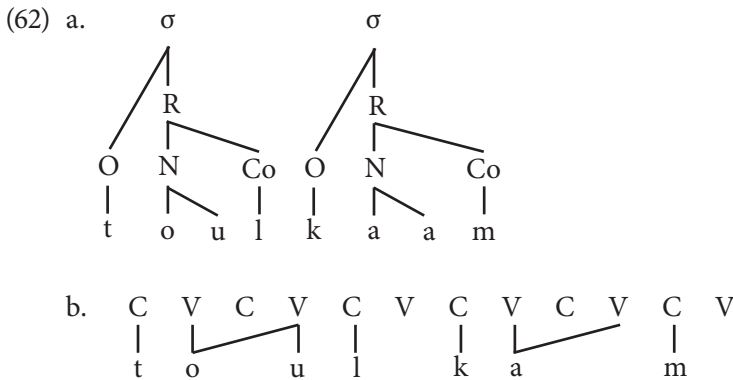
CVCV je autosegmentální teorií, jejíž podstatou je *laterální a reprezentační* přístup ke slabičné struktuře. V tomto modelu jsou segmenty asociovány s pravidelně se střídajícími konsonantickými (C) a vokalickými pozicemi (V) (proto „CVCV“) a jejich slabičný status (konsonant v kódě/iniciále, vokál v zavřené/otevřené slabice) je dán strukturními vlastnostmi okolních C- a V-pozic (proto „laterální“). Informace o slabičné struktuře jsou přitom součástí lexikální fonologické reprezentace, slabičná struktura slov je tedy projekcí slabičných struktur jejich morfémů; srov. Kaye et al. (1990:221): „Governing relations are defined at the level of lexical representation and remain constant throughout a phonological derivation.“ Myšlenku, že nad segmenty je lineární řada C- a V-pozic poprvé zformuloval Lowenstamm (1996), ucelený výklad celé teorie podává Scheer (2004, 2012).³²

---

32 Teorie CVCV se vyvinula z teorie *Government Phonology*. Společným jmenovatelem obou teorií je právě reprezentační přístup ke slabičné struktuře a z něho vyplývající konsekvence, jako je existence prázdných slabičných pozic.

5.1 PRÁZDNÉ V-POZICE

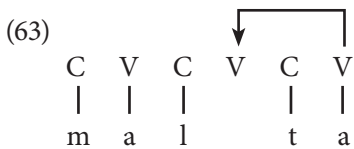
Z toho, že minimální jednotkou slabičné struktury je CV, vyplývají tři věci. Zaprvé, všechny konsonantické řetězce jsou odděleny prázdnými jádry, tj. V-pozicemi, které nejsou asociovány se segmentální rovinou. Zadruhé, všechny vokalické řetězce mají uvnitř prázdné iniciály, tj. C-pozice bez asociovaných segmentů. Zatřetí, všechna slova končící na konsonant mají ve slabičné struktuře finální prázdnou V-pozici. Rozdíl mezi reprezentací slabičné struktury v modelu OR a modelu CVCV můžeme ilustrovat na příkladu slova *toulkám*. V (62a) je jeho reprezentace v modelu OR: diftong [ou] a dlouhý vokál [a:] projektují větvící se slabičná jádra, řetězec [lk] je sylabifikován jako kóda-iniciála, finální konsonant [m] je asociován s kódou. Obrázek v (62b) ukazuje reprezentaci téhož segmentálního řetězce v modelu CVCV: diftong [ou] a dlouhý vokál [a:] jsou každý asociován se dvěma V-pozicemi, mezi nimiž stojí prázdná C-pozice, řetězec [lk] obsahuje prázdnou V-pozici a za finálním konsonantem [m] následuje prázdná V-pozice.

Distribuce prázdných V-pozic samozřejmě není arbitrární. Kdyby byla, pak bychom očekávali, že v jazycích budou běžně existovat slova bez vokálů, složená z libovolně dlouhých konsonantických řetězců. V češtině sice existují slova, která se skládají jen ze samých konsonantů (*prst, zmlkl*), všechna ale mají společné to, že obsahují slabičné likvidy. Mimo slabičné konsonanty je ale délka konsonantických řetězců limitována, což model CVCV odvozuje z toho, že distribuce prázdných V-pozic je regulována tzv. řízením.

Řízení (*Government*) je regresivní vztah mezi dvěma V-pozicemi: v řetězci CV_2CV_1 pozice V_1 , obsazená vokálem, řídí prázdnou pozici V_2 , protože prázdné V-pozice musí být řízeny.

V (63) uvádím pro ilustraci reprezentaci slova *malta*. Vidíme, že mezi *l* a *t* je prázdná V-pozice, jež je řízena následující V-pozicí, s kterou je asociována pádová koncovka *-a* (řízení je naznačeno šipkou nad příslušnými slabičnými pozicemi).

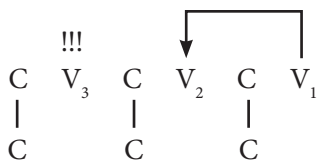
Prostřednictvím řízení V-pozice ovlivňují nejen fonetickou interpretaci pozic, jež jim předcházejí – prázdné V-pozice, které jsou řízeny, se foneticky nerealizují –, ale i jejich strukturní vlastnosti: řízené pozice nemohou samy řídit. Princip, na základě něhož prázdné V-pozice musí být řízeny, je analogický syntaktickému *principu prázdných kategorií* (*Empty Category Principle*; dále ECP). Základní verzi principu prázdných kategorií (ECP1) tedy můžeme definovat následovně:

(64) ECP1

Každá prázdná V-pozice musí být řízena následující V-pozicí. Řízena může být jen V-pozicí, která sama není řízena.

Z toho, že minimální jednotkou slabičné struktury je CV a prázdné V-pozice musí být řízeny následující V-pozicí, která sama není řízena, vyplývají dvě predikce: 1. na začátku a uprostřed slova mohou být maximálně dva po sobě jdoucí konsonanty, 2. žádné slovo nemůže končit na konsonant. Obě predikce ilustrují schémata v (65). Obrázek (65a) ukazuje, proč jsou na základě ECP1 negramatické tříkonsonantické řetězce – prázdnému V_3 chybí zdroj řízení, protože následující prázdné V_2 je samo řízeno plným V_1 . Schéma (65b) ilustruje, proč jsou negramatická slova končící na konsonant – prázdná V-pozice za finálním konsonantem logicky nemůže být řízena jinou V-pozicí.

(65) a. $*(\#)CCCV$

b. $*C\#$

Je evidentní, že obě predikce ECP1 jsou, alespoň pokud jde o češtinu, nesprávné: v češtině běžně existují jak slova obsahující tříkonsonantické řetězce (kde ani jeden z konsonantů není slabičný), tak i slova zakončená na konsonant. To znamená, že princip prázdných kategorií v (64) musí být pro češtinu reformulován.

5.2 FINÁLNÍ KÓDY VS. FINÁLNÍ INICIÁLY

To, že slova mohou končit na konsonant, samozřejmě není specifikum češtiny. Finální konsonanty najdeme i v ostatních slovanských jazycích (srov. např. pol. *bór* „les“, r. *karandaš* „pero“ nebo srboch. *grad* „město“), a také v angličtině (např. *feel* „cítit“) nebo němčině (např. *Kauf* „nákup“). Vedle toho ale existují i jazyky jako japonština nebo italština, které konsonanty ve finální pozici netolerují. Obecně však platí, že žádný jazyk nemá finální konsonanty, aniž by neměl finální vokály: přítomnost finálních konsonantů implikuje přítomnost finálních vokálů, ale ne *vice versa*.

Rozdíl mezi jazyky, které jako čeština tolerují finální konsonanty, a jazyky, kde jsou jen finální vokály, lze v modelu CVCV interpretovat jako parametrický rozdíl ve vlastnostech koncových V-pozic. V jazycích s finálními konsonanty mohou být V-pozice na koncích slov prázdné, v jazycích, které mají jen finální vokály, být prázdné nemohou. To, že čeština patří do první skupiny, znamená, že rozlišuje dva typy prázdných V-pozic podle jejich postavení v morfologické struktuře: 1. prázdné pozice uvnitř slov, 2. prázdné pozice na koncích slov. Oba typy se pak liší i podle toho, jakým způsobem jsou řízeny: interní prázdné V-pozice jsou řízeny následující V-pozicí, zdrojem řízení koncových prázdných V-pozic je syntakticko-fonologické rozhraní. Pro češtinu (a ostatní jazyky, které tolerují finální konsonanty) tedy platí modifikovaná verze ECP:

(66) ECP2

Každá prázdná V-pozice musí být řízena následující V-pozicí. Řízena může být jen V-pozicí, která sama není řízena.

Prázdné V-pozice na koncích slov mají specifický status, protože jen ony mohou být řízeny externě.

Tato rozšířená verze principu ECP, který definuje distribuci prázdných V-pozic, a tedy i distribuci konsonantických řetězců a finálních konsonantů, ale není pro češtinu dostatečná. Správně sice predikuje, že v češtině existují jednotlivé finální konsonanty, ale nepredikuje už to, že na konci slova mohou být i konsonantické dvojice.

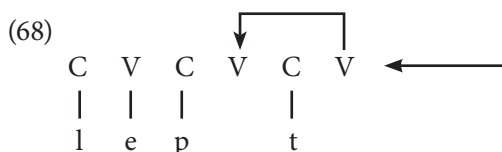
Existence finálních konsonantických dvojic opět není jen specifikem češtiny – existují jak v jiných slovanských jazycích (srov. např. pol. *czart* „čert“, r. *bort* „paluba“), tak i v angličtině (např. *belt* „pás“) a němčině (např. *Erwerb* „nabytí“). Převáděno do modelu CVCV to znamená, že v jazycích, které tolerují finální konsonantické dvojice, prázdné V-pozice na koncích slov mají schopnost řídit jiné prázdné V-pozice. Bude pro ně tedy platit v pořadí již třetí verze ECP:

(67) ECP3

Každá prázdná V-pozice musí být řízena následující V-pozicí. Řízena může být jen V-pozicí, která sama není řízena.

Prázdné V-pozice na koncích slov mají specifický status, protože jen ony mohou být řízeny externě, a také samy řídí prázdné V-pozice, jež jim předcházejí.

Druhou část ECP3, jež definuje strukturní vlastnosti prázdných finálních V-pozic, můžeme ilustrovat na příkladu NomSg *lept*. Nominativ se v tomto případě realizuje nulovou koncovkou, sám o sobě tedy nemá žádnou fonologickou strukturu. To znamená, že prázdná V-pozice na konci kořene je zároveň finální prázdnou pozicí. Jako taková je externě řízena (což v (68) naznačuje vodorovná šipka směřující vlevo) a řídí prázdnou V-pozici uvnitř dvojice [pt].

Model se třemi verzemi ECP predikuje, že existují tři typy jazyků podle toho, jak vypadají jejich finální slabiky. 1. ECP1 říká, že všechny prázdné V-pozice bez rozdílu musí řízeny následující V-pozicí; viz definice v (64). V tom případě daný jazyk toleruje jen finální vokály. 2. ECP2 říká, že finální prázdné V-pozice jsou externě řízeny; viz definice v (66). Pak daný jazyk vedle otevřených finálních slabik toleruje i finální slabiky zavřené jedním konsonantem. 3. ECP3 říká, že finální prázdné V-pozice jsou nejen řízeny, ale samy také řídí; viz definice v (67). To znamená, že daný jazyk navíc toleruje i finální slabiky zavřené dvěma konsonanty.

Typologická predikce modelu CVCV je shrnuta v tabulce (69). Tato predikce je zcela ve shodě s Greenbergovou generalizací, kterou definoval na základě vzorku 104 geneticky různých jazyků; srov. Greenberg (1978:250, generalizace 3): „Every initial or final sequence of length m contains at least one continuous subsequence of length $m - 1$.“

(69) ECP a typologie finálních slabik

	CV#	VC#	VCC#	
ECP1	✓			italština, japonština
ECP2	✓	✓		somálština, tangale, yawelmani ³³
ECP3	✓	✓	✓	čeština, polština, angličtina

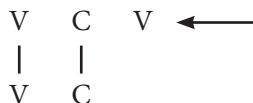
33 Tyto jazyky s jednoduchými kódy zmiňuje Kenstowicz (1994:254); somálština a tangale patří do skupiny afroasiatských jazyků, yawelmani je jokutský jazyk.

Schémata v (70) pak ukazují, jaký je rozdíl mezi reprezentací finálního konsonantu ve standardní slabičné teorii OR a v laterální teorii CVCV. V teorii OR (70a) je finální konsonant dominován rýmem. V modelu CVCV (70b) je finální konsonant definován laterálně: je dominován C-pozicí, stejně jako jakýkoli jiný konsonant, ale je následován prázdnou V-pozicí, která je externě řízena.

(70) a. C#: model OR

b. C#: model CVCV

Reprezentace v (70) predikují, že ve všech jazycích, které tolerují slova zakončená na konsonant, má tento konsonant vždy stejné fonologické vlastnosti. Proč? Protože je ve stejné slabičné konfiguraci – podle tradiční teorie je to vždy kóda, která uzavírá slabiku (70a), v modelu CVCV je to naopak vždy iniciála prázdné V-pozice, tj. prázdného jádra (70b). Tato predikce ale není správná – v některých jazycích se finální konsonant chová jako kóda, před ním stojící vokál je pak vokálem v zavřené slabice, v některých jazycích se chová jako iniciála, před ním stojící vokál je pak v otevřené slabice.

K jazykům, kde se finální konsonant nechová jako kóda, ale jako iniciála patří islandština. V kapitole 4.1.1 jsme viděli, že pokud jde o kvantitu, vokály v kontextu $\_C\#$ se v islandštině chovají stejně jako vokály v kontextu $\_CV\#$, tedy jako v otevřené slabice. V modelu CVCV můžeme rozdíl mezi jazyky typu islandštiny a jazyky, kde se vokál v kontextu $\_C\#$ chová jako vokál v zavřené slabice, odvodit z ECP. Jestliže finální konsonant je vždy následován prázdnou V-pozicí, pak rozdíl mezi jazyky, kde $C\#$ má status kódy (vokál před ním je v zavřené slabice), a jazyky, kde $C\#$ má status iniciály (vokál před ním je v otevřené slabice), není rozdílem v samotné reprezentaci, ale rozdílem ve strukturních vlastnostech koncové prázdné V-pozice.³⁴

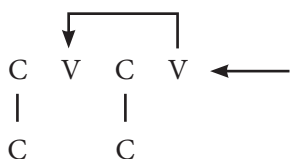
Nezávisle už víme, že jazyky se liší podle toho, jestli jejich koncové prázdné V-pozice řídí jiné prázdné pozice: jestliže ano, platí pro ně ECP3 (67), jestliže ne, platí pro ně ECP2 (66). To, že finální prázdné V-pozice řídí, jsme prozatím ilustrovali na tom, že řídí jinou prázdnou V-pozici; viz reprezentace NomSg *lept* v (68). Je-li ale řízení inherentní vlastnost finálních V-pozic, pak by mělo platit, že řídí i tehdy, když nemají k dispozici žádnou prázdnou V-pozici. Jinými slovy, prázdná finální V-pozice

³⁴ Myšlenku, že finální konsonanty jsou iniciálami prázdných jader, poprvé zformuloval Kaye (1990). Problém jeho analýzy spočívá v tom, že predikuje, že všechny finální konsonanty jsou iniciály.

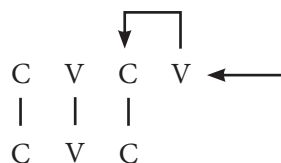
by měla řídit i tehdy, je-li v kontextu VC_#, tedy tehdy, když je předcházející V-pozice obsazena vokálem. V-pozice asociovaná s vokalickým segmentem, ale na rozdíl od prázdné V-pozice nepotřebuje být řízena. To znamená, že předchází-li finálnímu prázdnému jádru vokál, tedy plná V-pozice, pak je cílem řízení koncové V-pozice nejbližší slabičná pozice, tedy C-pozice, s níž dohromady tvoří jeden slabičný konstituent (CV).

Rozdílnost cílů řízení v konfiguraci CC# a v konfiguraci VC# ilustrují schémata v (71). Nalevo je struktura CC# – finální prázdná V-pozice je externě řízena a řídí předcházející V-pozici, která je rovněž prázdná (jako např. v češtině u NomSg *lept*). Napravo je struktura VC# – finální prázdná V-pozice je externě řízena; protože předcházející V-pozice není prázdná, ale je obsazena vokálem, řídí svoji C-pozici (jako např. v češtině u NomSg *let*).

(71) a. CC#

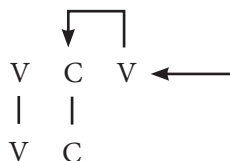

b. VC#

To, že v islandštině má finální konsonant status iniciály (vokál před ním se chová stejně jako vokál v otevřené slabice), tedy můžeme odvodit z toho, že v islandštině platí ECP3. V islandštině (a ostatních jazycích, kde je vokál před finálním konsonantem v otevřené slabice) finální prázdná V-pozice stejně jako plná V-pozice řídí, a proto má konsonant v kontextu V_# i V_V# stejné strukturní vlastnosti; v obou případech je asociován s C-pozicí, která je řízena:

(72) a. ECP3: V_# (iniciála)

b. ECP3: V_V# (iniciála)

V jazycích, kde má finální konsonant naopak status kódy (vokál před ním je v zavřené slabice), pak platí ECP2. V tomto případě finální prázdné V-pozice neřídí, a proto mají konsonanty v kontextu $V\_#$ a V_V různé strukturní vlastnosti; v prvním případě není poslední C-pozice řízena (73a), v druhém případě naopak ano (73b).

(73) a. ECP2: $V\_#$ (kóda)

b. ECP2: V_V (iniciála)

V tabulce (74) jsou obě predikce spojeny dohromady. Jazyky, v nichž platí ECP2, tolerují pouze jeden finální konsonant, který má status kódy – kóda není řízena svým jádrem. Jazyky, pro něž platí ECP3, tolerují i dva finální konsonanty. Je-li na konci slova jeden finální konsonant, pak má status iniciály – iniciála je řízena svým jádrem. Jsou-li na konci slova dva konsonanty, pak oba mají naopak status kódy: v konfiguraci C_1C_2 konsonant $C_2\#$ není řízen, protože koncová prázdná V-pozice musí řídit prázdnou V-pozici v kontextu C_1-C_2 (a jedna V-pozice může řídit maximálně jednu slabičnou pozici) a konsonant C_1 rovněž není řízen, protože je následován řízenou V-pozicí.

(74) ECP a vlastnosti finálních konsonantů

ECP2	ECP3
VC# (kóda)	VC# (iniciála)
*CC#	VCC# (kóda)

Vraťme se nyní zpět k islandštině. Pokud platí generalizace v (74), pak bychom očekávali, že islandské vokály v poslední slabice se budou chovat jinak podle toho, jestli za nimi následují jeden, nebo dva konsonanty. Víme už, že následuje-li jeden konsonant, pak má status iniciály – přízvukový vokál je v otevřené slabice, a proto je dlouhý: $VVC\#$. Mělo by tedy platit, že budou-li za vokálem dva finální konsonanty, bude tento vokál v zavřené slabice, a tedy krátký: $*VVCC\#$. Data v tabulce (75) ale ukazují, že tato predikce neplatí. Na prvním řádku jsou uvedeny příklady, kdy je vokál podle očekávání krátký, na druhém řádku jsou ale příklady, kdy je poslední vokál oproti očekávání dlouhý; data jsou převzata z Harris & Gussmann (1998).

(75)

V.RT#	k ^h ymr, ɛmj, pølv	mekot, naříkání, nadávání
VV.TR#	snv:pr, phy:kr, sø:tr	nadávání, rezervovanost, srkání
VV.TRV	p ^h ε:tri, ε:tru, ne:p ^h ja	lepší, střízlivý, chladno

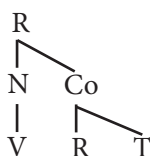
Tato data ukazují, že finální konsonantické dvojice mohou mít jak status kódy, tak i iniciály. Podíváme-li se na příklady v (75) pozorně, vidíme, že to, co o tom rozhoduje, je kvalita příslušných konsonantů. Následují-li za finálním vokálem dvě sonory (zde *mr* a *mj*) nebo sonora a šumový konsonant (*lv*), pak se chová, jako by byl v zavřené slabice. To znamená, že dvě sonory a dvojice šumový konsonant a sonora mají status kódy. Následuje-li ale dvojice šumový konsonant a sonora (v uvedených příkladech *pr*, *kr*, *tr*), pak se finální vokál chová jako v otevřené slabice, tedy stejně, jako kdyby za konsonantickou dvojicí následoval vokál (srov. s příklady na třetím řádku, kde za sekvencí šumový konsonant a sonora vokál skutečně stojí). To znamená, že dvojice šumový a sonorní konsonant mají status iniciály. Abychom od sebe oba typy konsonantických dvojic odlišili, budeme první typ (sonora + sonora nebo sonora + šumový konsonant) označovat souhrnně jako RT a druhý typ (šumový konsonant + sonora) jako TR. Jestliže je ale uvnitř RT i uvnitř TR shodné prázdné jádro, pak slabičný rozdíl mezi oběma dvojicemi musí vyplývat z jeho strukturních vlastností.

V kapitole 3 jsme viděli, že tradiční, derivační přístup ke slabičné struktuře předpokládá, že sonoritní profil konsonantických skupin je určující pro jejich sylabifikaci. Ta se v tradičním pojetí řídí dvěma principy: principem maximální iniciály (viz definice v (45)) a principem sonority (viz definice v (48)). Tyto principy predikují, že fonotaktika konsonantických řetězců je na začátku slova omezena na TR, na konci slova na RT. Konsonantické skupiny s jinou fonotaktikou, tj. na začátku slova skupiny s klesající, popř. stejnou sonoritou (#RT), a na konci slova skupiny se stoupající sonoritou (TR#), jsou pak tradičně analyzovány jako obsahující extraslabičné konsonanty. Podívejme se nyní z tohoto pohledu na islandské příklady z tabulky (75).

V derivačním modelu bude výskyt dlouhého vokálu v kontextu _TR# vysvětlen tak, že v islandštině jsou oba finální konsonanty extraslabičné. Z toho vyplývají dvě věci. Zaprvé, finální dvojice TR, nejsou regulární součástí slabičné struktury, neporušuje princip sonority. Zadruhé, vokál v kontextu _TR#, jsa posledním sylabifikovaným segmentem, tvoří jádro otevřené slabiky. Rozdíl mezi prozodickou strukturou dvojic typu RT# a dvojic typu TR# v derivačním modelu ilustrují schémata v (76). Nalevo je reprezentace RT# – oba konsonanty jsou asociovány s jedním slabičným konstituentem, kódou, který pak je součástí stejného konstituentu jako předcházející vokál; skupina RT tedy uzavírá poslední slabiku. Napravo je reprezen-

tace řetězce TR# – oba konsonanty jsou extraslabičné, ani jeden není asociován s žádným slabičným konstituentem.

(76) a. RT#: větvcí se kóda

b. TR#: extraslabičná skupina

A protože v islandštině mají i jednotlivé finální konsonanty stejný vliv na distribuci dlouhých vokálů jako konsonantický řetězec TR, což jsme viděli na příkladech v tabulce (54), pak to znamená, že i jednotlivé finální konsonanty jsou extraslabičné.

Problém extraslabičných analýz spočívá v tom, že jsou zcela arbitrární. Zaprvé, neříkají nic o tom, proč by některé segmenty měly být v určité fázi derivace fonologické struktury neviditelné. Proč by například v islandštině týž segment nebo řetězec segmentů měl být jednou sylabifikován jako iniciála (např. [l] v [fɛ:la] nebo [tr] v [ɛ:tru]) a podruhé by neměl být sylabifikován vůbec (např. [l] v [tha:l] nebo [tr] v [sø:tr]), nanejvýš když je jejich vliv na strukturu předcházejícího vokálu v obou případech stejný? Zadruhé, jestliže nejen finální řetězce, ale i jednotlivé finální konsonanty mohou být extraslabičné, pak nic nebrání tomu, aby i finální řetězce s klesající sonoritou typu RT, které lze na základě principu sonority bez problémů integrovat do slabičné struktury (jako větvcí se kódy), byly také extraslabičné. Pak ale principiálně neexistuje žádný strukturní rozdíl mezi dvojicemi typu TR a RT – oba mohou být řádně sylabifikovány, ale také mohou být oba extraslabičné. Zatřetí, jestliže i ty konsonanty, které jsou podle principu sonority sylabifikovatelné, nemusí být součástí slabičné struktury, pak to znamená, že jakýkoli konsonant, nejen konsonant na periférii slova, může být extraslabičný.³⁵

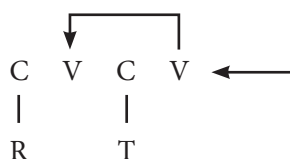
Mají-li finální konsonanty a dvojice TR v islandštině stejný vliv na vlastnosti vokálů jako iniciály, pak není důvod považovat je za něco jiného. Viděli jsme, že v modelu CVCV, kde jsou strukturní vlastnosti konsonantů definovány laterálně, mají finální extraslabičné konsonanty a iniciály podobné vlastnosti, protože se nacházejí ve stejné strukturní konfiguraci: jsou řízeny. Je-li ve finální pozici jen jeden konsonant, pak je řízen prázdnou V-pozicí, která za ním následuje. Jsou-li

³⁵ Typickou vlastností extraslabičných analýz je tedy *přegenerování* (*overgeneration*): predikují, že slova mohou obsahovat neomezeně dlouhé konsonantické řetězce, jež budou složeny ze samých extraslabičných konsonantů. Distribuce konsonantických řetězců ale není arbitrární, jejich fonotaktika je omezená.

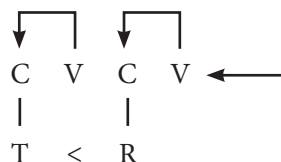
ve finální pozici dva konsonanty, jsou, nebo nejsou řízeny, tzn. jsou, nebo nejsou extraslabičné, podle jejich vnitřní struktury: jen ve dvojicích se stoupající sonoritou (TR) jsou konsonanty řízeny.

Rozdíl mezi TR# („extraslabičná dvojice“) a RT# (větvící se kóda) v modelu CVCV ilustrují schémata v (77). Schéma (77a) ukazuje reprezentaci větvící se finální kódy: prázdná V-pozice uvnitř RT musí být řízena. V (77b) je reprezentace extraslabičné dvojice TR: prázdná V-pozice uvnitř TR není řízena, a proto sama může řídit. Slabičný rozdíl mezi dvojicemi TR# a RT# je tedy dán vlastnostmi jejich prázdných V-pozic.

(77) a. RT# (kóda + iniciála)

b. TR# (větvící se iniciála)

Prázdná V-pozice uvnitř větvící se iniciály nemusí být řízena, protože konsonanty ve větvící se iniciály vždy tvoří jednu *konsonantickou doménu*. Tak model CVCV vysvětluje teoreticky nezávislý fakt, že větvící se iniciály mají omezenější fonotaktiku než dvojice typu kóda-iniciála: u větvících se iniciál spolu konsonanty přes prázdnou V-pozici komunikují (což v (77b) symbolizuje šipka na segmentální úrovni), u dvojic typu kóda-iniciála k žádnému kontaktu na segmentální úrovni nedochází. Vztah uvnitř konsonantické domény je, podobně jako vztah řízení mezi slabičnými pozicemi, regresivní: druhý z konsonantů tvoří tzv. *hlavu domény*.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že prázdné V-pozice uvnitř konsonantických domén představují výjimku z ECP: foneticky se nerealizují, i když nejsou řízeny následujícím jádrem. Můžeme tedy shrnout, že existují tři různé kategorie prázdných V-pozic podle toho, v jakém kontextu se nacházejí:

(78) Typologie prázdných V-pozic

	R_T	T_R	C_# (finální V-pozice)		
	interní V-pozice	V-pozice v doméně	ECP1	ECP2	ECP3
cíl řízení	✓	✗	✗	✓	✓
zdroj řízení	✗	✓	✗	✗	✓

Platí-li to, co bylo řečeno o prázdných V-pozicích uvnitř konsonantických domén, pak slova mohou obsahovat neomezeně dlouhé konsonantické řetězce složené z dvojic TR. Proč? Protože prázdné jádro před doménou by vždy mělo být řízeno prázdným jádrem v doméně. Tato predikce je ale evidentně chybná – v češtině sice existují slova se strukturou #TRTR# (srov. *l*-ová participia jako *vrhl*, *srkl*, *mrzl*, *blbl*), ale obě sonory jsou vždy slabičné, tzn. mají podobné strukturní vlastnosti jako vokály. Jestliže žádný jazyk nedisponuje nekonečně dlouhými řetězci, v nichž se pravidelně střídají šumové a sonorní (neslabičné) konsonanty, pak to znamená, že ne všechny dvojice typu TR mají stejné strukturní vlastnosti, tedy že ne všechny automaticky tvoří konsonantické domény.

5.3 VLIV SLABIČNÉ STRUKTURY NA SEGMENTÁLNÍ STRUKTURU

Modely, kde slabičná struktura není součástí lexikální reprezentace, ale je výsledkem aplikace sylabifikačních pravidel, predikují, že konsonantické řetězce budou mít jednotný slabičný status podle jejich sonority. Předpokládají, že jen skupiny TR mohou být sylabifikovány jako větvičky se iniciály a že v kontextu před vokálem jsou jako iniciály sylabifikovány vždy.

Ségéral & Scheer (2005) ale argumentují tím, že na to, jakou mají dvojice typu TR slabičnou strukturu, ukazuje to, jak se samy chovají a jak se chová jejich bezprostřední fonologické okolí, a nikoli jen to, že splňují kritérium stoupající sonority; srov. Ségéral & Scheer (2005:311): „The syllabification of a TR cluster cannot be discovered by looking at its phonetic properties or its sonority slope. [...] Only the behaviour of TR clusters will betray their syllabic value. Even within a given language, several patterns may cohabit.“ To, že TR mohou mít různou slabičnou strukturu, ilustrují Ségéral s Scheerem na datech z románských jazyků, konkrétně na tom, jak se v nich chovají vokály, které dvojicím se stoupající sonoritou předcházejí, a na tom, jak jsou šumové konsonanty a sonory v TR náchylné podléhat různým segmentálním změnám.

5.3.1 Řízení a licencování

Obecně se rozlišují dva základní typy segmentálních změn, které jsou závislé na slabičné struktuře: *lenition* a *fortition*. Jejich podstatou je buď oslabení artikulace segmentu (*lenition*), nebo naopak její posílení (*fortition*). Oba procesy de facto kopírují hierarchii sonority: změny typu *lenition* se odehrávají na trajektorii exploziva → frikativa → sonora (což ale neznamená, že frikativa je nutným mezistupněm při transformaci explozivy v sonoru!), změny typu *fortition* pak probíhají v opačném směru; srov. Kenstowicz (1994:35): „Sound changes from left to right on the stop-fricative-approximant dimension are known as *weakenings* (*lenition*) while changes from right to left are *strengthenings* (*fortition*).“

Platí přitom, že konsonanty v určitých slabičných pozicích jsou více náchylné podléhat změnám typu *lenition* než jiné konsonanty. Za tzv. slabé jsou přitom tradičně považovány konsonanty v intervokalické pozici, tedy v pozici iniciály. Víme už, že v modelu CVCV je iniciála definována jako konsonant, jehož slabičná pozice je řízena následující V-pozicí. Důvodem, proč jsou intervokalické

konsonanty náchylné právě ke změnám typu lenition, je tedy to, že jsou v řízené pozici.³⁶

Řízení ale není jedinou laterální silou, prostřednictvím níž V-pozice ovlivňují své fonologické okolí. V modelu CVCV existuje ještě druhá síla, licencování (*Licensing*). Pro licencování platí totéž co pro řízení: 1. funguje regresivně, 2. určitá V-pozice může licencovat maximálně jednu slabičnou pozici.

Efekt licencování na segmentální reprezentaci je přesně opačný, než je efekt řízení: C-pozice, které jsou licencovány následující V-pozicí, nejsou slabé, ale naopak silné, a proto jsou konsonanty s nimi asociované náchylné podléhat změnám typu fortition, tj. změnám založeným na posílení artikulace. A licencování také funguje jako bariéra proti procesům typu lenition.

Ségéral & Scheer (2005) ukazují, že nejsilnější pozicí je postkóda, tj. iniciála následující po kódě; argumentují tím, že z diachronní perspektivy jsou konsonanty v této pozici imunní vůči oslabujícím změnám, kterým podléhají v jiných pozicích. To znamená, že postkóda, tedy konsonant v kontextu VC._V, je nejsilnější pozicí proto, že je licencován následující V-pozicí.³⁷

Z toho, co bylo řečeno, nutně vyplývá, že plné V-pozice řídí i licencují zároveň. Nabízí se logicky otázka, jak distribuce obou sil funguje. Kdy plná V-pozice řídí předcházející V-pozici a kdy ji naopak licencuje? Kdy plná V-pozice řídí předcházející C-pozici a kdy ji naopak licencuje?

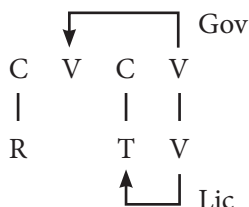
Jak ilustruje obrázek v (79), u skupin RTV je distribuce obou antagonistických sil jasná: plná V-pozice řídí předcházející prázdnou V-pozici (R_TV) a licencuje svůj konsonant (T) (licencování označuje spodní šipka). Prázdna V-pozice uvnitř RT je řízena, tedy oslabena, což znamená jednak to, že se foneticky nerealizuje, jednak to, že sama nedisponuje ani jednou z obou zmíněných sil. Z toho vyplývají tři věci: 1. postkóda (T) je nejsilnější pozice (protože je licencována), 2. interní kóda (R) není

36 Podobný oslabující efekt má řízení i u prázdných V-pozic, které jsou řízeny, a proto se foneticky nerealizují. Fonetickou nulu tak lze považovat za terminální bod *lenition* trajektorie; viz též Harris (1994:120): „The term lenition makes an implicit appeal to the notion of relative segmental strength. Unless interrupted for some reason, consonantal weakening processes typically pass through a series of stages which ultimately culminate in segment deletion.”

37 Sílu této pozice můžeme ilustrovat i na diachronních datech z češtiny. Je známo, že ve staré češtině proběhla spirantizace [g] → [h], což je typický *lenition* proces. Odhlédneme-li od fonetických detailů (k nim viz Komárek 1983), tak se exploziva g transformovala ve frikativu h ve všech kontextech vyjma postkódy; srov. *glava* → *hlava* (iniciální pozice), *noga* → *noha* (intervokální pozice), *bog* → *bůh* (finální pozice), kde je místo explozivy velára, a *mozg* → *mozk*, *Mar.gareta* → *Markéta*, kde je exploziva v postkódě zachována, jen se stává neznělou. Diachronní gramatiky fakt, že [g] v pozici postkódy nepodléhá spirantizaci, interpretují buď jako výjimku (v pozici po sibilantě), nebo jako důsledek toho, že dané slovo bylo do češtiny přejato v době, kdy spirantizace už nebyla produktivním fonologickým procesem (pro to ale neexistují spolehlivé důkazy).

silná pozice (není licencována), 3. vokál před kódou také není v silné pozici (není licencován).

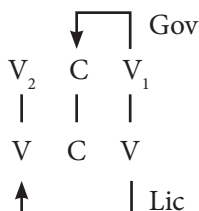
(79) RTV: licencování T, řízení prázdné V-pozice

Problém nastává, když plné V-pozici předchází jiná plná V-pozice, která být řízena nepotřebuje. Ségéral & Scheer (2005:300) předpokládají, že v konfiguraci V_2CV_1 plná V-pozice V_1 zároveň řídí i licencuje předcházející C-pozici. Jestliže na jednu pozici působí současně obě antagonistické síly, očekávali bychom, že se jejich vliv vzájemně vyruší. To ovšem nekoresponduje s generalizací, že kontext V_V je nejtýpčtějším kontextem pro *lenition*; v této pozici jsou konsonanty nejvíce ohroženy oslabujícími změnami.

Ziková (2008) a Scheer & Ziková (2010) proto navrhují alternativní model, kde řízení a licencování jsou v komplementární distribuci: jedna slabičná pozice nemůže být zároveň řízena i licencována. Předpokládejme dále, že existuje hierarchie obou sil, kdy řízení má přednost před licencováním: řízení >> licencování. Tato hierarchie predikuje, že může-li být C-pozice potenciálně cílem řízení i licencování, jako třeba právě C-pozice v kontextu mezi dvěma vokály, pak je vždy cílem řízení. Konsekvenci vyplývající z hierarchie mezi řízením a licencováním ilustruje schéma v (80): v konfiguraci V_2CV_1 pozice V_1 řídí svoji C-pozici (iniciála je proto nejslabší pozice) a licencuje V_2 (tzn. že vokál v otevřené slabice je silný).

(80) VCV: licencování V, řízení C

Tabulka (81) shrnuje strukturní vlastnosti tří základních slabičných pozic uvnitř morfému; jsou řazeny od nejslabší po nejsilnější. Jejich strukturní síla je výsledkem působení dvou protichůdných laterálních sil: řízení a licencování. Pokud jde o vokál, který těmto třem pozicím předchází, pak jen v kontextu před iniciálou je v silné pozici.

(81)	iniciála: V_V	kóda: V_.CV	postkóda: VC._V
řízena	✓	✗	✗
licencována	✗	✗	✓

Data, která uvádí Scheer (2004:122), ukazují, že predikce navrženého modelu jsou správné. V tabulce (82) jsou v každém lichém sloupci latinské příklady a v každém sudém jejich francouzské protějšky. Vidíme, že někdy jsou latinské explozivy zachovány i ve francouzštině, někdy jim odpovídají francouzské frikativy a někdy jim odpovídají fonetické nuly. Původní latinské explozivy jsou tedy oslabeny dvojnásobem: jednak podléhají spirantizaci (*exploziva* → *frikativa*), jednak podléhají elizi ($C \rightarrow \emptyset$), což přesně koresponduje s tím, že existují dva druhy slabičných pozic, které nejsou silné, tedy které nejsou licencovány: kóda a iniciála. Oslabení původních latinských exploziv funguje tak, že explozivy v iniciále buď mizí, nebo se spirantizují, zatímco explozivy v kódě jen mizí, nespirtizují se. Naproti tomu, v pozici postkódy, která je licencována, zůstávají beze změny. Licencování tedy v tomto případě funguje jako bariéra proti oslabení daného konsonantu – explozivní artikulační element původních latinských exploziv je ve francouzštině licencován jen v postkódě.

(82)	VC._V (postkóda)	V_.CV (kóda)	V_V (iniciála)	glosy			
	talpa	taupe	rupta	route	ripa	rive	krtek, cesta, břeh
	herba	herbe	cub(i)tu	coude	fabā	fève	rostlina, ohyb, bob
	ardore	ardeur	advenire	avenir	codā	queue	horlivost, přijít, konec
	rancore	rancœr	facta	faite	lactuca	laitue	hněv, hotový, salát

Řekli jsme, že navržený model predikuje nejen odlišné chování konsonantů v postkódě vůči konsonantům v ostatních pozicích, ale také odlišné chování vokálů, které stojí před nimi. To, že je tato predikce správná, potvrzují islandská data, o nichž jsme už několikrát diskutovali. Jen vokály v otevřené slabice jsou silné, proto jsou dlouhé vokály v islandštině licencovány jen v kontextu před iniciálou, tedy v kontextu _.CV (*fɛ:la*), ale ne v kontextu před kódou, tedy v kontextu _C.CV (*sen.ta*).

Viděli jsme ale, že distribuce dlouhých vokálů v islandštině není vázána jen na kontext *_CV*, dlouhé vokály se objevují také v kontextu *_C#*; srov. *pi:l*, *fe:tʰ*. To tedy znamená, že finální prázdné V-pozice v islandštině nejen řídí, ale i licencují – prázdná V-pozice za finálním konsonantem licencuje dlouhý vokál v poslední slabice (a řídí C-pozici, která jí předchází).

5.4 DERIVACE SLABIČNÝCH TYPŮ

Jestliže jsou vlastnosti finálních prázdných V-pozic parametrické a jestliže platí hierarchie řízení >> licencování, pak by měly existovat dva typy jazyků, pro něž platí ECP3. První typ reprezentuje právě islandština, kde finální prázdné V-pozice mají stejné vlastnosti jako plné V-pozice: řídí i licencují. V jazycích druhého typu jsou finální prázdné V-pozice schopny pouze řídit, nikoli licencovat. (Třetí typ, kde finální prázdné V-pozice pouze licencují, je vyloučen. Hierarchie řízení >> licencování implikuje, že V-pozice nemohou licencovat, aniž by zároveň řídily. Tato implikace je nepochybně správná – samotný finální konsonant, tj. konsonant v kontextu V_ #, logicky nemůže mít status postkódy.) Vedle toho existuje ještě typ jazyků s finálními konsonanty, kde koncové prázdné V-pozice nemají žádné pravomoci – ani neřídí ani nelicencují (ECP2).

(83)	ECP2	ECP3	
		říz.	říz./lic.
finální C	slabý	slabý	slabý (C) slabý + silný (C+C)
dvojice finálních C	✘	✓	✓
poslední vokál	slabý	slabý	silný (C_ #) slabý (_C#)

Podívejme se nyní detailněji na to, co typologie v (83) konkrétně predikuje. Pro jazyky s ECP2 by mělo platit, že: a) slova mohou končit maximálně na jeden konsonant, b) vokály v kontextu v kontextu _C# se chovají jinak než vokály v kontextu _CC#, c) finální konsonanty se chovají stejně jako interní kódy.

Pro jazyky s ECP3, kde finální prázdné V-pozice pouze řídí, by mělo platit, že: a) slova mohou končit i na dva konsonanty, b) vokály v kontextu _C# a _CC# se chovají stejně, jinak než vokály v kontextu _CV#, c) finální konsonanty se chovají stejně jako interní kódy nebo jako iniciály.

Pro jazyky s ECP3, kde finální prázdné V-pozice nejen řídí, ale i licencují, by mělo platit, že: a) slova mohou končit i na dva konsonanty, b) vokály v kontextu _C# se chovají stejně jako vokály v kontextu _CV#, obojí jinak než v kontextu _CC#, c) samostatný finální konsonant se chová jinak, než když je součástí finální dvojice.

Ostatní typy jazyků by měly být vyloučeny. Neměl by například existovat jazyk, pro který by platilo, že: a) slova mohou končit maximálně na jeden konsonant, b) vokály v kontextu _C# se chovají stejně jako vokály v kontextu _CV#, c) finální konsonanty se chovají stejně jako interní kódy.

Je přirozené, že jen obtížně budeme hledat jazyk, který bezzbytku splní všechna tři výše uvedená kritéria. To ale platí pro jakékoli typologické generalizace, neexistují žádné „typologicky čisté“ jazyky. Dále je třeba poznamenat, že oslabení finálních konsonantů není obligatorním procesem. A neplatí ani to, že distribuce dlouhých a krátkých vokálů v koncových slabikách je vždy omezena; to, že je vokál ve slabé pozici, nutně nemusí znamenat, že může být jen krátký. Rozdíl mezi slabou a silnou pozicí je relevantní jen pro jazyky s omezenou distribucí dlouhých vokálů (např. pro islandštinu nebo turečtinu), ale není relevantní pro jazyky, kde vokalická délka nemusí být licencována (např. v angličtině se dlouhé vokály (včetně diftongů) objevují v jakékoli pozici, tedy i v kontextu $\_CC\#$: p[e]nt „barva“, ch[ai]ld „dítě“).³⁸ A totéž lze říci i o rozdílu mezi slabou a silnou pozicí konsonantů – tento rozdíl je opět relevantní jen pro jazyky, kde určité segmentální vlastnosti konsonantů musí být licencovány. V jazycích, které jsou chudé na procesy typu lenition, k nimž patří právě čeština (a slovanské jazyky obecně), je rozdíl mezi oběma typy konsonantických pozic neutralizován. Jinými slovy, to, že je konsonant ve slabé pozici, automaticky neznamená, že se oslabí jeho artikulace.

K jazykům, pro něž platí ECP2 (koncové prázdné V-pozice ani neřídí ani nelicencují) a které zároveň licencují vokalickou délku, patří například indiánský jazyk yawelmani. Yawelmani toleruje pouze jeden finální konsonant a dlouhé vokály se objevují jen v otevřených slabikách, jen tehdy jsou licencovány; srov. *zil[e]t* vs. *zil[e:]hin* „větrák, NomSg, poses.“ (data jsou převzata z Kaye 1990). ECP2 platí i pro brazilskou portugalštinu. V brazilské portugalštině existují finální slabiky typu CV# a VC#, přičemž např. finální likvida [l] podléhá vokalizaci (oslabení typu [l] → [w]) stejně jako likvida v pozici interní kódy, což ukazuje na to, že finální pozice není v brazilské portugalštině silná; srov. *sa[w]* „sůl“, *sa[w]gar* „solit“, *sa[l]eiro* „slánka“ (viz Harris 1997).

K jazykům, pro něž platí ECP3 a kde jsou koncové prázdné V-pozice schopny jen řídit, patří např. turečtina. Turečtina toleruje dva finální konsonanty (např. *h[a]lk* „lidé“) a licencuje vokalickou délku. To, že je vokál v kontextu $\_C\#$ vždy krátký, zatímco v kontextu $\_CV$ je dlouhý, ukazuje na to, že finální prázdné V-pozice v turečtině nelicencují; srov. *mer[a]k* vs. *mer[a:]kī* „právo, NomSg, poses.“ (data z

38 Abychom mohli říct, jestli vokalická délka nebo určitá artikulární vlastnost konsonantů musejí nebo nemusí být licencovány, potřebujeme samozřejmě detailní analýzu dat daného jazyka. Teorie Government Phonology, kde je slabičná struktura reprezentována nejen laterálně, ale i hierarchicky a kde jsou po vzoru syntaxe jednotlivé slabičné konstituenty maximálně binární, predikuje, že koncové slabiky typu VVCC# jsou negramatické; viz komentář v Kaye (1990:328, pozn. 20). V modelu, kde je slabičná struktura definována pouze laterálně a který navíc předpokládá parametrický rozdíl mezi jazyky, které musí, a jazyky, které nemusí licencovat vokalickou délku, budou finální slabiky typu VVCC# negramatické jen v jazycích prvního typu.

Charette 2006). ECP3, kdy finální prázdné V-pozice jen řídí, ale nelicencují, platí i v němčině, což potvrzují data, která uvádí Scheer (2004:420). Scheer cituje tři deriváty obsahující kořen „lovit“. Ve slově *Ja[kt]* oba kořenové konsonanty ztrácejí znělost (to, že je velára *g* lexikálně znělá, ukazuje verbální forma *ja[g]en*). Velára *g* ztrácí znělost i v pozici interní kódy: *Ja[k.d]en*. To, že se konsonanty v kontextech VC_# a _CV chovají stejně, lze interpretovat tak, že jsou ve stejné strukturní pozici. Je-li interní kóda (_CV) definována tak, že není ani řízení ani licencována, pak by to mělo platit i pro konsonant v kontextu VC_#. To by znamenalo, že v němčině finální prázdná V-pozice řídí (v tomto případě řídí prázdnou V-pozici uvnitř finální konsonantické dvojice), ale nelicencuje.

K jazykům, pro něž platí ECP3 a kde koncové prázdné V-pozice řídí i licencují, patří stará němčina. V rané horní němčině se původní explozivy ([p], [t], [k]) transformovaly buď v afrikáty ([p̥f],[ts],[k̥x]), nebo ve frikativy ([f], [s], [x]) podle jejich pozice ve slabičné struktuře. V kontextu V_# se místo původních exploziv objevily frikativy, stejně jako v kontextu V_V; srov. něm. schla[f]en, schi[f]; e[s]en, da[s] s angl. slee[p], shi[p]; ea[t], tha[t]. To ukazuje na to, že konsonanty v obou zmíněných kontextech byly ve stejné pozici, byly řízeny. Předcházela-li ale před finální explozivou ještě sonora, pak se exploziva transformovala v afrikátu; srov. něm. schar[p̥f] (střední vysoká něm.), sal[ts], wer[k̥x] s angl. shar[p], sal[t], wor[k]. A v afrikáty se změnily i explozivy v kontextu C_V, tj. v postkódě; srov. něm. Kar[p̥f]en a angl. car[p]. Je-li konsonant v kontextu C_V v licencované pozici, pak ve staré němčině byl v licencované pozici i konsonant v kontextu C_# (oba se chovají stejně). Z toho pak vyplývá, že koncové prázdné V-pozice ve staré němčině nejen řídily, ale i licencovaly.³⁹

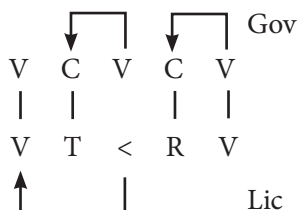
K jazykům, pro něž platí ECP3, jejichž finální prázdné V-pozice řídí i licencují a které nadto licencují vokalickou délku, patří již zmíněná islandština. Viděli jsme, že v islandštině se v kontextu _C# objevují dlouhé vokály (*pi:l*, *fɛ:tʰ*), což ukazuje, že jsou licencovány koncovým prázdným jádrem. A viděli jsme také to, že distribuce dlouhých vokálů před dvěma konsonanty je závislá na sonoritě dané konsonantické dvojice: dlouhé vokály se objevují jen v kontextu před konsonanty se stoupající sonoritou (TR), tedy v kontextu před konsonantickou doménou; srov. *pʰɛ:tri*, *ɛ:tru* (kontext _TRV) a *snɪ:pr*, *pʰɪ:kr*, *sø:tr* (kontext _TR). Tam, kde následující konsonantická dvojice žádnou doménu netvoří, je vokál krátký; srov. *pʰanta*, *senta*

39 Je třeba přiznat, že uvedené německé příklady jsou z pohledu představeného modelu poněkud problematické. Jak transformace exploziv ve frikativy, tak jejich transformace v afrikáty totiž spadá do množiny procesů typu *lenition*. Problém spočívá v tom, že procesy oslabující artikulaci segmentů by měly být vázány na slabé, nikoli na silné pozice. Nicméně, na trajektorii, po níž se *lenition* pohybuje, jsou afrikáty silnějšími segmenty než frikativy: explozivy >> afrikáty >> frikativy. To, že se afrikáty objevují v silnějších pozicích než frikativy, je tedy v souladu s tím, že stojí mezi silnými explozivami a slabými frikativami.

(kontext $\_RTV$) a $k^h ymr$, εmj , $p\theta lv$ (kontext $\_RT$). Tyto příklady potvrzují předpoklad, že prázdné V-pozice v konsonantických doménách, nejsou řízeny sousedními V-pozicemi, mají stejné pravomoci jako plné V-pozice: řídí i licencují. Jestliže jsou v islandštině v kontextu před TR dlouhé vokály, pak to znamená, že dvojice typu TR mají v islandštině status konsonantických domén, jejichž prázdné V-pozice licencují dlouhé vokály.

Distribuci řízení a licencování v konfiguraci VTRV s konsonantickou doménou uprostřed ilustruje schéma v (84). V-pozice za TR řídí svoji C-pozici, tedy hlavu domény. Jestliže plná V-pozice řídí svoji C-pozici, pak by měla licencovat předcházející V-pozici. Ta je ale v této konfiguraci uvnitř konsonantické domény, což znamená, že je inertní vůči oběma fonologickým silám, tedy jak vůči řízení, tak i vůči licencování. V-pozice za konsonantickou doménou pak pouze řídí, ale nelicencuje, protože nemá co licencovat. (To, že jádro za doménou řídí, ale nelicencuje, koresponduje s hierarchií obou sil, která implikuje, že licencování je vždy závislé na řízení, ale ne *vice versa*.) Prázdna V-pozice v doméně TR pak řídí svoji C-pozici a licencuje V-pozici, jež jí předchází. Výsledek je ten, že vokál před jednoduchou i větvící se iniciálou jsou oba ve stejné strukturní pozici – oba jsou silné, protože jsou oba licencovány; srov. větvící se iniciálu v (84) s jednoduchou iniciálou v (80).

(84) VTRV: konsonantická doména

Shrňme tedy, že existují celkem tři typy prázdných V-pozic, které mají tyto strukturní vlastnosti:

(85) Typologie prázdných V-pozic

	R_T	T_R	C_#			
			ECP1	ECP2	ECP3	
cíl řízení	✓	✗	✗	✓	✓	✓
zdroj řízení	✗	✓	✗	✗	✓	✓
zdroj licencování	✗	✓	✗	✗	✗	✓

Tabulka (85) predikuje jednak to, že finální konsonanty mohou být sylabifikovány různým způsobem, což se tradičně vysvětluje extraslabičností. Predikuje také to, že interní konsonantické skupiny budou vždy sylabifikovány stejným způsobem, v závislosti na jejich sonoritě: RT jako dvojice kóda-iniciála, TR jako větvičí se iniciály.

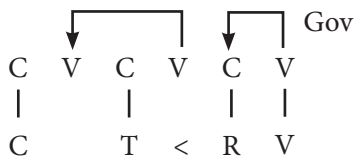
Slabičná struktura interních konsonantických dvojic ovlivňuje jejich chování a chování jejich bezprostředního okolí. Prozatím jsme identifikovali tyto vlastnosti, které odlišují větvičí se iniciály od dvojic kóda-iniciála: 1. v jazycích, které licencují vokalicovou délku, bude délka licencována jen v kontextu větvičí se iniciály, 2. konsonant následující po kódě (postkóda) je licencován, a proto je imunní vůči změnám typu *lenition*.

5.4.1 Fonotaktika tříkonsonantických řetězců v češtině

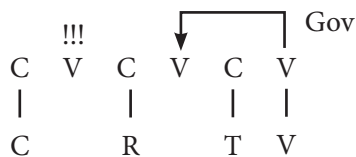
Rozdíl mezi větvičí se iniciálou, tedy konsonantickou doménou, a dvojicí kóda-iniciála se projevuje i na jejich fonotaktice. Jestliže prázdná V-pozice uvnitř konsonantické domény řídí, pak může řídit nejen svoji C-pozici, tedy komplement domény, ale také potenciální prázdné jádro před doménou. To ale neplatí pro prázdnou V-pozici mezi konsonanty, které doménu tvoří. Z toho vyplývá následující predikce: tříkonsonantické řetězce typu CTR jsou gramatické, zatímco řetězce typu *CRT jsou negramatické.

Obě predikce ilustrují schémata v (86). Nalevo je reprezentace řetězce CTR, kde TR tvoří doménu. Prázdná V-pozice v doméně řídí předcházející prázdnou V-pozici a licencuje svoji C-pozici, tedy hlavu domény. Napravo je reprezentace negramatického řetězce *CRT, kde RT tvoří doménu. Prázdná V-pozice mezi R a T je řízena následující V-pozicí, a proto nemůže řídit prázdnou V-pozici, která předchází před R.

(86) a. CTR

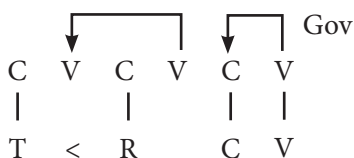
b. *CRT

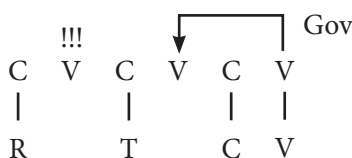
Rozdílné vlastnosti prázdné V-pozice uvnitř domény a prázdné V-pozice mezi konsonanty, jež doménu nevytvářejí, by se měly projevit nejen na V-pozici, která před konsonantickou dvojicí předchází, ale i na V-pozici, jež za ní následuje. Proč? V-pozice v doméně nemusí být řízena, může za ní tedy následovat V-pozice, která

sama řízena je. Z toho vyplývá následující predikce: tříkonsonantické řetězce typu TRC jsou gramatické, zatímco řetězce typu *RTC jsou negramatické. Obě tyto predikce ilustrují schémata v (87). Nalevo je reprezentace řetězce TRC, kde TR tvoří doménu. Prázdná V-pozice v doméně nemusí být řízena V-pozicí, jež následuje za hlavou domény. Napravo je reprezentace negramatického řetězce *RTC: druhá prázdná V-pozice v pořadí je řízena, a proto nemůže řídit prázdnou V-pozici mezi R a T.

(87) a. TRC

b. *RTC

Prozatím jsme konsonantické domény definovali velmi vágně jako dvojice typu TR, tedy šumový konsonant + sonora. Z tohoto pohledu jsou dobře utvořenými doménami například dvojice jako [tn] (exploziva + nazála), [kr] (exploziva + likvida), [pj] (exploziva + glida), [ʃm] (frikativa + nazála), [fl] (frikativa + likvida), [sj] (frikativa + glida). Slabičné teorie se přitom shodnou na tom, že prototypickými větvičkami se iniciálami jsou jen podmnožiny řetězců typu TR, a to dvojice exploziva + likvida nebo glida; srov. např. Harris (1994:47): „Within two-position onset or nucleus, the distribution of segments in each slot is tied up with that of its sister slot. The example of *play* illustrates the classic branching-onset pattern in which the first position is filled by an obstruent and the second by a liquid or glide; hence grammatical *pl-*, *kr-*, *tw-* and the like (as in *play*, *crow*, *twelve*) but ungrammatical **km-*, **ps-*, **bt-*, etc.“

Jestliže je fonotaktika domén omezena jen na zmíněnou podmnožinu dvojic typu TR, pak v češtině mohou stát v pozici hlavy domény jen tyto tři konsonanty: vibranta [r], laterála [l] (obě likvidy) nebo palatální glida [j]. Pozice komplementu domény pak může být teoreticky obsazena jakýmkoli šumovým konsonantem, tedy jakoukoli explozivou, frikativou nebo afrikátou z inventáře českých segmentů. Zastoupení potenciálních konsonantických domén v češtině ilustruje následující tabulka. (Ke každé konsonantické dvojici uvádím vždy jeden příklad, kde je potenciální doména v iniciální pozici, jeden příklad, kde je uprostřed slova, a jeden příklad, kde je na konci slova. V tabulce nejsou zahrnuty dvojice s palatálami [j], [ç] a palatální vibrantou [ř], protože se v sousedství likvid ani palatální glidy [j] nevyskytují. Příklady v tabulce ilustrují distribuci pouze tautomorfémových dvojic.)

(88)		r	l	j
explozivy	p	prak, výprask, kopr	plamen, záplata, kripl	[pj]ět, o[pj]ět
	b	brousit, kobra, bobr	blázen, oblak, kýbl	[bj]ězet, o[bj]ět
	t	trám, otrapa, lotr	tleskat, útlak, trotl	
	d	drahý, vydra, pudr	dluh, prodleva, pudl	
	k	krov, výkroj, okr	klepat, oklika, sokl	
	g	granát, ségra, lágr	globální, tyglík, bágł	
	h	hrad, ohrada	hlen, uhlí	
	frikativy	f	frak, šifra, fofr	floutek, muflon, šoufl
v		vrah, závrať, manévr	vlahý, ovladač, póvl	[vj]ěřit, z[vj]ěst
s		srab, nasrat, kasr	sloup, oslava, mysl	
z		zrůda, dozrát	zlato, jízlivý, fízl	
ʃ		šrám, našrot	šlehat, výlap, Litomyšl	
ʒ		žrádlo, dožrat	žlutý, vyžle	
x		chrup, bachratý, machr	chlup, ochlasta	
afrikáty		ts		cloumat, buclatý
	tʃ		člun, pečlivý	

Tabulka (88) ukazuje dvě věci: 1. ne všechny dvojice s likvidou mají stejnou distribuci (některé z nich se neobjevují ve finální pozici), 2. glida [j] se kombinuje jen s labiálami, a to jen v iniciální a mediální pozici.

Je evidentní, že mezi distribučními mezerami prvního a druhého typu je rozdíl – zatímco mezery prvního typu asi nelze interpretovat jinak než jako náhodné, mezery druhého typu jsou systematické. Tautomorfémové dvojice typu labiála + j jsou v češtině výsledkem palatalizace v kontextu [‘e] „ě“. V tom se labiály chovají jinak než ostatní palatalizovatelné konsonanty. Palatální element, který je součástí jať, se v kontextu labiál foneticky realizuje jako samostatný segment [j], zatímco např. v kontextu dentál je integrován do jejich vnitřní struktury; dentály [t], [d] se v kontextu ě transformují v palatály [c], [j]; srov. *koša[t]-ý* a *koša[c]-ět*, *škare[d]-ý* a *škare[j]-ět*. Objeví-li se spojení labiála + j v kontextu jiného vokálu než ě, pak jde vždy o přejaté kořeny, což platí i pro dvojice, kde se j kombinuje s jiným konsonantem než labiálou; srov. např. *kom[pj]útr*, *[fj]ord*, *ma[tj]es*, *Nasta[sj]a* apod.

To, že je v češtině distribuce tautomorfémového potskonsonantického j vázána nejen zleva (labiální šumové konsonanty), ale i zprava (vokál ě), ukazuje na to, že j v češtině nefunguje jako hlava konsonantických domén. Proč? Protože existence konsonantických domén je na kvalitě vokálu, který za nimi následuje, principiálně nezávislá; např. dvojice *tr* může být následována jakýmkoli vokálem (srov. [tri:]zeň, [tru]hla, [tre]st, [tro]chu, [tra]pas, [trou]ba, [trau]ma).

Můžeme tedy předběžně konstatovat, že konsonantické domény v češtině mají strukturu TL, kde T symbolizuje jakýkoli šumový konsonant (s výjimkou palatálních exploziv a frikativy ř) a L symbolizuje jednu ze dvou českých likvid: r, l.

Podívejme se nyní, jak predikce z předchozí kapitoly korespondují s daty. Tabulka (89) ukazuje, že v češtině existují tříkonsonantické řetězce, které neobsahují doménu TL.

(89)	kořeny	morfémové švy	
	mrhat	adept-ka	od-mlouvat
	mrkat	asfalt-ka	roz-mlátit
	mlha	dešt-ník	z-mrazit
	mlsat	mast-ný	pod-mračený

Tyto příklady lze stěží ignorovat s tím, že jde o výjimky potvrzující pravidlo. Výjimky jsou ze své podstaty arbitrární a nepočtené, což pro tříkonsonantické řetězce v tabulce (89) neplatí.⁴⁰ To znamená, že tyto struktury musíme analyzovat jako gramatické.

Je zřejmé, že gramatičnost uvedených tříkonsonantických skupin souvisí s tím, že buď obsahují slabičný konsonant (likvida v kořenech v levé části tabulky je slabičná), nebo jimi prochází morfémový šev (konsonantický řetězec je výsledkem morfologické derivace). Fonologické struktury slabičných konsonantů je věnována následující kapitola.

40 Samozřejmě, že v češtině najdeme i takové kořeny s tříkonsonantickými řetězci, jež neobsahují doménu TL a jež zároveň nepatří ani k jednomu z výše uvedených typů, např. kořen (*tkv-ě-t*). Naším cílem ale není sestavit vyčerpávající seznam všech kořenů s tříkonsonantickými řetězci, nýbrž analyzovat jejich jednotlivé strukturní typy. Specifickou skupinu (nejen v češtině) pak tvoří kořeny řeckolatinského původu, kde je sonora následována dvojicí exploziv, jako např. *la*[mbd]*a*, *infa*[rkt], *sku*[lpt]*ura*. K tautomorfémovým řetězcům se sibilantami (např. [zdr]*oj*, [str]*una*) a s frikativou [ř] (např. [hřb]*itov*, [třc]*ina*) viz dále.